

پیوند گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج

البلاغه

سکینه طالبی زاده^۱

چکیده

در عصر سلطه‌طلبی تمدن غرب با الگوی لیبرال دموکراسی، جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر گفتمان مقاومت، الگویی تمدن‌ساز مبتنی بر اسلام ارائه داده است. گفتمان مقاومت، با مؤلفه‌هایی چون انسجام امت اسلامی، حکمرانی الهی، و دفاع مردم‌پایه، توانسته است پایه‌های تمدن نوین اسلامی را شکل دهد. یکی از خطبه‌های که نماد مقاومت در برابر دشمن را ترسیم نموده خطبه ۶۶ نهج البلاغه است که در آن امام علی (علیه السلام) به تبیین ویژگی‌های جامعه مقاوم، اطاعت از رهبری الهی، و مقابله با ظلم و استکبار می‌پردازد که می‌تواند سرآغاز تمدن نوین اسلامی باشد. تحقیق حاضر به هدف تبیین پیوند گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج البلاغه به روش توصیفی و تحلیلی نگاشته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد خطبه ۶۶ نهج البلاغه، که در آن امام علی (علیه السلام) به تبیین گفتمان مقاومت، و مقابله با ظلم و فساد می‌پردازد، یکی از منابع بنیادین برای فهم گفتمان مقاومت است. این خطبه، با تأکید بر پایداری در برابر دشمن، آمادگی دفاعی در برابر دشمن و بصیرت و شجاعت در برابر دشمن می‌تواند الگویی برای شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: پیوند، گفتمان مقاومت، تمدن نوین اسلامی، خطبه ۶۶ نهج البلاغه.

۱. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه (سلام الله علیها).

مقدمه

در قرن حاضر، تمدن غرب با تکیه بر ابزارهای رسانه‌ای، اقتصادی و نظامی، تلاش کرده است تا الگوی لیبرال‌دموکراسی را به عنوان تنها مسیر پیشرفت و سعادت جوامع معرفی کند. در برابر این جریان سلطه‌گر، جمهوری اسلامی ایران با الهام از آموزه‌های اسلامی و به‌ویژه نهج‌البلاغه، گفتمانی نوین تحت عنوان «مقاومت» را بنیان نهاده است؛ گفتمانی که نه تنها در برابر استکبار جهانی ایستادگی می‌کند، بلکه ظرفیت تمدن‌سازی نیز دارد.

نهج‌البلاغه، گنجینه‌ای بی‌بدیل از حکمت، سیاست، اخلاق و عرفان است که در کلام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) تجلی یافته است. در میان خطبه‌های این اثر جاودانه، خطبه ۶۶ جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چرا که در آن، امام علی (علیه السلام) با بیانی آتشین و سرشار از بصیرت، مردم را به بیداری، مقاومت و دفاع از حق فرا می‌خواند. این خطبه نه تنها واکنشی به شرایط خاص دوران خلافت آن حضرت است، بلکه حامل پیام‌هایی فراتر از زمان و مکان برای جوامع اسلامی در مسیر تمدن‌سازی است.

در این مقاله، تلاش شده است تا با تحلیل مفهومی خطبه ۶۶، پیوند میان گفتمان مقاومت و تمدن‌سازی اسلامی بررسی شود و نشان داده شود که چگونه این گفتمان می‌تواند به عنوان موتور محرک تمدن نوین اسلامی عمل کند. بر همین اساس پاسخگوی سوالات ذیل است:

۱- تمدن نوین اسلامی به چه معناست؟

۲- ارتباط گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج‌البلاغه چگونه است؟

در زمینه تمدن اسلامی و مقاومت نگارش‌های صورت گرفته است از جمله :

کتاب «اندیشه مقاومت از منظر حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای» ، نوشته سعید صلح میرزایی (۱۳۹۸) این کتاب یکی از آثار جامع و تحلیلی در حوزه اندیشه سیاسی و اجتماعی رهبر انقلاب اسلامی است که با هدف گردآوری و تحلیل بیانات رهبر انقلاب درباره «مقاومت» در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی تدوین شده است.

مقاله «ارائه گفتمان مقاومت تمدن ساز مبتنی بر اسلام در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی» ، نوشته مهدی فرهنگ دوست مریم بدای (۱۴۰۲) که نویسندگان بعد از تبیین تمدن نوین اسلامی و مقاومت به مولفه های تمدن نوین اسلامی و مقاومت پرداخته اند.

همچنین مقاله «تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری» نویسندگان: محمدباقر فرزانه، علی خیاط، هادی صفرپور (۱۳۹۷) این مقاله یکی از آثار علمی ترویجی مهم در حوزه اندیشه سیاسی اسلامی است که به بررسی مبانی، عوامل و الزامات تحقق تمدن نوین اسلامی بر اساس بیانات حضرت آیت الله خامنه ای پرداخته است. اما مقاله حاضر در صدد است به تبیین پیوند گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج البلاغه بپردازد.

۱- مفهوم تمدن اسلامی

اصطلاح «تمدن» با این که کلمه ای عربی است، ولی در زبان عربی از واژه «الحضارة» به جای آن استفاده می شود و به معنای اقامت در شهر است.^۱ تمدن اسلامی مجموعه ای از همه آداب و رسوم، اعتقادات و باورها، سنن، معارف، علوم اسلامی و ذخایر مشترک مادی و معنوی است که در میان ملت های مسلمان وجود دارد.^۲

مقام معظم رهبری تعبیر جدیدی علاوه بر همین تمدن اسلامی، به عنوان تمدن نوین اسلامی دارند. ایشان درباره معنا و چیستی تمدن نوین اسلامی می فرمایند: «تمدن نوین اسلامی به معنای پیشرفت همه جانبه می باشد، اگر ما به دنبال یک مصداق عینی و خارجی برای درک معنای تمدن نوین اسلامی باشیم می توانیم بگوییم هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی می باشد.»^۳

^۱ . ابن منظور، لسان العرب، ج ۴، ص ۱۹۷.

^۲ . شریعتی، مجموعه آثار (تاریخ تمدن)، ج ۱۱، ص ۱۲ - ۱۳.

^۳ . بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جوانان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳.

۲- ارتباط گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج البلاغه

منظور از گفتمان سازی مقاومت مجموعه باورهایی است که با توجه به شرایط اجتماعی و در تعاملات انسانی در قالب مفاهیم و معانی نشانگر ایستادگی و پایداری عرصه و فراگیر می شود و با تغییر در نگرش ها زمینه عمل اجتماعی حضور ایستادگی و بن بست شکنی ، و پیشتازی را فراهم می آورد و به عنوان یک ارزش گسترش می باشد.^۱

از آن جهت که حکومت امام علی (علیه السلام) ارتباط قوی با تمدن اسلامی دارد ، آن حضرت در خطابه های خویش آداب این تمدن را گوشزد نمودند. یکی از خطبه های حضرت خطبه ۶۶ است که آداب و فنون جنگ و جهاد حق طلبانه را با دقت تمام و در عباراتی فشرده بیان می کند و آن را با ارزش های معنوی مانند مقاومت چنان می آمیزد که انگیزه های جهادگران را در حدّ بالا نگه دارد و آنان را به ایثار و فداکاری در راه خدا وادارد. درضمن اشاراتی به ویژگی های جنگ «صفّین» و وظایف مؤمنین در این جنگ دارد. در این که امام (علیه السلام) این خطبه را چه زمانی ایراد فرمود، میان شارحان «نهج البلاغه» گفتگو است. «ابن ابی الحدید» می گوید: «این خطبه را امام علیه السلام در آن روزی که به «لیلة الهزیر» منتهی می شد، ایراد فرمود» در حالی که «نصر بن مزاحم» می گوید: «امام (علیه السلام) آن را در نخستین روز جنگ «صفّین» در ماه صفر سال ۳۷ هجری ایراد کرد.^۲» مهمترین مولفه های گفتمان مقاومت با تمدن نوین اسلامی با محوریت خطبه ۶۶ نهج البلاغه عبارتند از:

۲-۱- پایداری همراه با آرامش در برابر دشمن

یکی از فضایی که برای نیروهای نظامی و رزمندگان اسلام بسیار آموزنده و رهگشاست، پایداری آنان در برابر هجوم بی امان دشمن و ایستادگی در زیر آتش مدام آنهاست. در زبان عربی از پایداری

^۱ . جمعی از نویسندگان، جهاد و دفاع در برابر دشمن، ص ۲۴.

^۲ . مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، ج ۳، ص: ۸۹

به «صبر» یاد می‌شود «صبر» خویشتن داری و حبس نفس است بر چیزی که شرع و عقل تقاضا می‌کند یا از چیزی که شرع و عقل، انسان را از آن نهی می‌کند.^۱

امام علی (علیه السلام) در خطبه ۶۶ به یاران خویش می‌فرماید: «مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ اسْتَشْعِرُوا الْخَشْيَةَ وَ تَجَلَّبُوا السَّكِينَةَ»، ای گروه مسلمانان، ترس از خدای را شعار خود سازید و جامه آرامش و شکیبایی بر تن پوشید.

پایداری، یکی از تعالیم حیاتبخش دین مقدس اسلام است که جهادگران راه خدا را در پیروزی بر کفر جهانی استوار و محکم می‌سازد و ریشه بسیاری از ارزشها است. در گرماگرم جنگ صفین، چون لشکر علی (علیه السلام) کار را بر سپاه معاویه دشوار کرد، معاویه به تشویق سربازانش پرداخت و آنان را به مقاومت بیشتر فرا خواند، در مقابل، حضرت امیر (علیه السلام) نیز یاران خویش را برای نبرد و رویارویی با دشمن برانگیخت. حضرت پایداری را همراه با آرامش از یاران خویش طلب می‌کند، چنانکه خداوند متعال درباره پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) و مؤمنان می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»^۲، او کسی است که آرامش را در دل های مؤمنان نازل کرده، تا ایمانی بر ایمانشان افزوده شود؛ لشکریان آسمان و زمین از آن خداست و خداوند دانا و حکیم است.

اصبغ که جزو مخاطبین این خطبه بود به پا خاست و خطاب به آن امام همام گفت: ای امیر مومنان! مرا با دیگران پیش فرست. چرا که امروز صبر و پایداری و پیروزمندی خود را از تو دریغ نخواهم کرد. ما شامیان را تار و مار کرده‌ایم و (با آن همه درگیری) هنوز نیروی کافی و دلاورانی پا برجای داریم. اجازه بده تا پیش تازم! علی علیه السلام فرمود: به نام و برکت خداوند، پیش تاز! سپس اصبغ پرچمش را به دست گرفت و پیش تاخت. او همچون دلاور مردان دیگر قبل از شروع به نبرد به سرودن اشعار حماسی پرداخت و با این اشعار، نفس خویش را مخاطب قرار داده، گفت:

^۱ . قاموس قرآن، ج ۴، ذیل واژه صبر.

^۲ . فتح: ۸.

قدرت انسان گاه چندین برابر می شود و دیگر این که: با تمام چشم نگاه کردن، دلیل بر ترس و وحشت و ناتوانی است و سبب جسور شدن دشمن است.^۱

«شَزْرُ» (بر وزن نذر) به معنای پراکندگی است و در میدان جنگ، به ضرباتی گفته می شود که از چپ و راست بر دشمن وارد شود و توصیه امام (علیه السلام) به انتخاب این روش، به خاطر آن است که اگر جنگجویان ضربات خود را در یک سو متمرکز کنند، دشمن احساس امنیت می کند و از طرف های دیگر ضربات متقابلی وارد خواهد ساخت. به علاوه ضرباتی که بر یک طرف وارد شود - اگر درست دقت کنیم - با هر دو حرکت فقط یک ضربه بر حریف، وارد می شود؛ در حالی که ضرباتی که از دو سو وارد می شود، با هر حرکتی یک ضربه وارد می گردد!

این تعبیرات موشکافانه، نشان می دهد که امام (علیه السلام) تا چه حد تجربه جنگی داشته و سعی می فرموده که آنها را به لشکریان تحت فرمان خود، منتقل سازد تا از کوچکترین برنامه هایی که می تواند نقش مؤثری در پیروزی داشته باشد، بهره گیری کند.^۲

امام علی (علیه السلام) با در تبیین بصیرت می فرماید: «وَإِنَّمَا الدُّنْيَا مُتَّهَى بِصَرِّ الْأَعْمَى، لَا يُبْصِرُ مِمَّا وَرَاءَهَا شَيْئًا، وَ الْبَصِيرُ يَنْفُذُهَا بَصَرُهُ وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّارَ وَرَاءَهَا، فَالْبَصِيرُ مِنْهَا شَاخِصٌ وَ الْأَعْمَى إِلَيْهَا شَاخِصٌ، وَ الْبَصِيرُ مِنْهَا مُتَزَوِّدٌ وَ الْأَعْمَى لَهَا مُتَزَوِّدٌ»^۳؛ همانا دنیا نهایت دیدگاه کوردلان است که آن سوی دنیا را نمی نگرند. اما انسان آگه نگاهش از دنیا عبور کرده از پس آن، سرای جاویدان آخرت را می بیند. پس انسان آگاه به دنیا توشه فراهم می کند.

بنابر این یکی از ویژگی های انسان بصیر، دشمن شناسی اوست. این که دوستان و دشمنان را شناخته آنها را از یک دیگر تمیز می دهد، اگر چنین باشد، پرده های شک و تردید، شبهه و نفاق، خودبخود از دیدگان کنار رفته و جبهه حق و اهل آن بر فرد نمایان خواهد شد. براین اساس لازم

^۱. مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، ج ۳، ص ۹۶.

^۲. همان.

^۳. آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۳۳.

است نظامیان همواره نسبت به شناخت دشمن، اهداف و شیوه های نفوذ و آگاهی داشته، عکس العمل مناسب را در برابر حرکات او از خود نشان دهند.

۴-۲- شجاعت در رویارویی با دشمن

شجاعت به عنوان یکی از چهار فضیلت معنوی برتر (حکمت، عدالت، شجاعت و عفت) نزد علمای اخلاق معرفی شده است.^۱ برای امت اسلامی از آن جهت که تمدن نوین اسلامی شکل گیرد یکی از اساسی ترین مسائل این است که مردان شجاع و کارآمدی داشته باشد. برای اینکه از او در روز حادثه دفاع کنند. یکی از مواردی که امیر مومنان (علیه السلام) در خطبه ۶۶ بر پایه مقاومت تاکید نمودند «وَصَلُّوا السُّيُوفَ بِالْخُطَا»؛ گامهایتان را با شمشیرهایتان هماهنگ ساخته به پیش روید. منظور از جمله (صَلُّوا السُّيُوفَ بِالْخُطَا) این است که برای رساندن ضربات شمشیر به دشمن، گاه تنها کشیدن دست ها کافی نیست؛ بلکه باید یک گام به جلو گذاشت و شمشیر را بر پیکر دشمن حواله کرد. امام (علیه السلام) می فرماید: از این روش کارساز نیز استفاده کنید تا به موقع بتوانید ضربه کاری بر پیکر دشمن وارد کنید!^۲

مقام معظم رهبری در تاکید بر شجاعت در برابر دشمن نظریه مقاومت را مهم دانسته می فرماید: «نظریه ی مقاومت در مقابل دشمن قوی پنجه را تبلیغ کنید، ترویج کنید. بعضی تصوّر نکنند که چون دشمن بمب دارد، موشک دارد، دستگاه های تبلیغاتی دارد و از این قبیل، ما عقب نشینی [کنیم]؛ نخیر، نظریه ی مقاومت، یک نظریه ی اصیل و درست است؛ هم در مقام نظر، هم در مقام عمل؛ از لحاظ نظری و از لحاظ عملی - از هر دو جهت - باید [ترویج شود]. معنای نظری این است که تبیین کنید.^۳»

دلیری در میدان نبرد از مراتب شجاعت است؛ شجاعت، توانایی رو در رو شدن با ترس ها و دفاع از حق در پرتو اخلاق مبارزه و مقاومت، معنا و مفهوم عمیق تری می یابد. شجاعت به مؤمن در شرایط

۱. مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۸۵.

۲. مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، ج ۳، ص ۹۷.

۳. بیانات مقام معظم رهبری ر دیدار دانش آموزان و دانشجویان ۱۳۹۷/۸/۱۲.

ظلم و ستم، قدرت و انگیزه می‌دهد تا در مقابل ظالمان بایستد و از حق خود و دیگران دفاع کند. خداوند متعال شجاعت مجاهدان فی سبیل الله را در قالب الفاضلی لطیف بیان نموده است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَتْهُمْ بُيُوتٌ مَرُصُوصَةٌ^۱». مجاهدان در راه خدا و برطرف کردن کلمه کفر و اعزاز دین جهاد می‌کنند «... يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ...^۲»؛ و بآنچه مأمور گردیده‌اند عمل می‌کنند و از ملامت ملامت کننده‌ئی نمی‌ترسند، زیرا ترس در مقابل ظالمان مایه ذلت و زبونی و عقب افتادگی انسانها می‌باشد، نیروهای بالفعل و بالقوه آنان را بر باد می‌دهد، و دشمن را بر انسان مسلط می‌سازد.

^۱. صف: ۴.

^۲. مائده: ۵۴.

نتیجه

تمدن اسلامی مجموعه‌ای از همه آداب و رسوم، اعتقادات و باورها در میان ملت‌های مسلمان وجود دارد. از آن جهت که حکومت امام علی (علیه السلام) ارتباط قوی با تمدن اسلامی دارد، آن حضرت در خطابه‌های خویش آداب این تمدن را گوشزد نمودند. یکی از خطبه‌های حضرت خطبه ۶۶ است که آداب و فنون جنگ و جهاد حق طلبانه را با دقت تمام بیان می‌کند. یکی از فضائلی که برای نیروهای نظامی و رزمندگان اسلام بسیار آموزنده و رهگشاست، پایداری آنان در برابر هجوم بی‌امان دشمن و ایستادگی در زیر آتش مدام آنهاست، پایداری یکی از تعالیم حیاتبخش دین مقدس اسلام است که جهادگران راه خدا را در پیروزی بر کفر جهانی استوار و محکم می‌سازد و ریشه بسیاری از ارزش‌هاست.

جامعه اسلامی همیشه از طرف نیروهای شیطانی و دشمنان بشریت در معرض خطر قرار دارد، یکی از روش‌های مقابله با دشمن مبارزه تسلیحاتی و توسل به قدرت نظامی است، امیرالمومنین (علیه السلام) در خطبه ۶۶ آمادگی در مقابل دشمن را به عنوان پایه مقاومت تاکید کردند.

یکی از ویژگی‌های انسان مقاوم، بصیرت همراه با غضبناک بودن در برابر دشمن است. اگر چنین باشد رده‌های شک و تردید، شبهه و نفاق خود به خود از دیگران کنار رفته و جبهه حق آن بر فرد نمایان خواهد شد. شجاعت به عنوان یکی از چهار فضیلت معنوی برتر نزد علمای اخلاقی معرفی شده است، امیرالمومنان در این خطبه تاکید نمودند گام‌هایتان را با شمشیرهایتان هماهنگ ساخته و به پیش روید.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴.
۲. آمدی، عبد الواحد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، بی چا، ۱۳۶۶.
۳. جمعی از نویسندگان، جهاد و دفاع در برابر دشمن، زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق علیه السلام، اول، ۱۳۸۳.
۴. شریعتی، علی، مجموعه آثار (تاریخ تمدن)، تهران: دفتر تدوین و تنظیم مجموعه آثار دکتر شریعتی، ۱۳۵۹ ش.
۵. طریحی نجفی، فخرالدین، مجمع البحرين، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۷۵.
۶. عظیم پور، عظیم، امام علی (ع) در نهج البلاغه، قم: زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۷. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، دار الکتب الاسلامیه، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۸.
۸. القشیری النیشابوری، مسلم بن الحجاج، صحیح مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، بی چا، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی چا، بی تا.
۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، قم، جمعی از مترجمان، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی با همکاری انتشارات امام علی بن ابی طالب علیه السلام، چاپ اول، ۱۳۹۷.
۱۰. نراقی، مهدی بن ابی ذر، جامع السعادات، بیروت: چاپ افست، تحقیق محمد کلانتر، بی چا، ۱۹۶۷ م.

سایت

۱۱. <https://farsi.khamenei.ir>